

мадськість британських островів у цілому не виявляють особливого інтересу до України. За словами американського професора Р.Шпорлюка, який викладав лекції в Кембріджському університеті на тему «Становлення новітньої України: європейський вимір», для Англії Україна й досі залишається «нацією, про існування якої не підозрюють, чимось на зразок *tabula russa* – дошки не стільки чистої, скільки обписаної росіянами» [10].

Які ж перспективи українсько-британських відносин на сьогоднішній день. По-перше, зміна політичного керівництва в Україні, орієнтованого на поглиблення зв'язків із Заходом, можливо, позитивно позначиться на двосторонніх відносинах Великої Британії й України і буде сприяти поновленню контактів, насамперед на вищому рівні. У той же час тільки внутрішньополітична стабільність в Україні дозволить оживити діалог як між зовнішньополітичними відомствами, так і парламентами двох країн.

По-друге, у випадку переходу обох сторін від заяв і обіцянок до реальних дій, це буде сприяти розвитку і розширенню взаємовигідного співробітництва. Для України важливим зараз є подальша демократизація й ефективне реформування економіки з метою забезпечення прозорих умов для гри на економічному полі і дотримання принципу верховенства права, що залучить до нас численних англійських інвесторів. Велика Британія, на даний момент, спроможна надати реальну допомогу Києву в процесі придбання Україною статусу країни з ринковою економікою і вступу в Світову організацію торгівлі. Чималих зусиль з українського боку буде потрібно, щоб переконати британських скептиків у сприятливих наслідках тісного співробітництва між ЄС і Україною, а також приєднання останньої до європейських структур.

І по-третє, після помаранчевої революції, за розвитком якої стежили не тільки в Україні, але і за кордоном, існує реальна перспектива заявити про себе в тому числі й у Британії, відновити репутацію України і подолати ту негативну тенденцію, коли більшість англійців дуже мало або взагалі нічого не знали про Україну, а та інформація, яка подавалася найчастіше мала негативний відтінок (трагедії в шахтах, авіакатастрофи, політичні скандали тощо).

Таким чином, незважаючи на те, що міждержавне спілкування з Великою Британією складається не так легко й безхмарно, як того хотілося б, саме цій країні потрібно було б з самого початку приділити більше уваги, а не залишати на потім. До того ж, як справедливо відзначив спікер Верховної Ради В.Литвин у статті, присвяченій історії британо-українських відносин, між двома нашими країнами відсутні будь-які істотні протиріччя як у давні часи, так і в сучасний період, що є дуже великою рідкістю, а тому створює реальний фундамент для динамічної розбудови наших зв'язків, у яких дійсно велике майбутнє і які слугуватимуть інтересам усієї Європи [11].

Джерела та література

1. Крушинський В.Ю. Британська Європа чи європейська Британія: Великобританія в європейських інтеграційних процесах / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2003. – 214с.; Неприцький О.А. Велика Британія та європейська інтеграція (90-ті р. XX ст.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / Харківський національний ун-т ім. В.Н.Каразіна – Х., 2003. – 20с.; Яковенко Н.Л. Велика Британія в сучасній системі міжнародних відносин: заявка на європейське лідерство / Б.М. Гончар (наук.ред.). – К.: Науковий світ, 2003. – 227с.; Ямпольська Л.М. Інтеграційні процеси в Європі та Велика Британія (1973-1997 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.02 / Харківський національний ун-т ім. В.Н.Каразіна – Х., 2004. – 20с.
2. Sherr J. A failing partnership? : Ukraine and the West. – Camberley: Conflict Studies Research Centre, 2001. – 21 p.; Sherr J. The enlargement of the West & the future of the Ukraine. – Camberley: Conflict Studies Research Centre, 2002. – 31 p.; Sherr J. Ukraine's Euro-Atlantic Course: Is Failure Inevitable? // Center for Strategic & International Studies, Washington, DC – January 6, 2003 / www.csis.org
3. Major bilateral visits since independence of Ukraine // www.ukremb.org.uk/eng/ps/info/bilateral.html
4. Загоруйко Ю. Общаться гораздо глубже и теснее // Зеркало недели. – 2000. – № 24 (297). – 17–23 июня / www.zerkalo-nedeli.com
5. Гуменюк Б.І., Щербань О.В. Сучасна дипломатична служба: Навч. посібник. – К.: Либідь, 2001. – 255 с.
6. Украина – ЕС. Сосед или кум? (Интервью с В.Ю. Крушинским от 8 февраля 2003 г.) // www.defense-ua.com
7. Прес-реліз брифінгу з поточних питань зовнішньої політики МЗС України від 4 квітня 2000 р. // www.mfa.gov.ua/information/?press/foreign/200004.html
8. Загоруйко Ю. Визит вежливости с элементами благотворительности // Зеркало недели. – 2000. – № 15 (288). – 15–21 апреля // www.zerkalo-nedeli.kiev.ua
9. Мيني-Великобритания на Украине // Заграница. – 2000. – № 37(52). – декабрь / www.zagran.kiev.ua
10. Шевчук Ю. Украинцы – не TABULA RUSSA // Зеркало недели. – 2003. – № 29 (454). – 2-8 августа // www.zerkalo-nedeli.kiev.ua
11. Литвин В. З історії українсько-британських відносин // Голос України. – 2003. – 26 квітня.

Зінченко О.В.

“ЧОРНИЙ БЛОК” ДЕРЖАВНОЇ РАДИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ 1915 – 1917 років

Актуальність дослідження полягає у цілковитій відсутності присвячених порушеній проблемі праць, наближенні 100-річчя від запровадження у квітні 1906 року законодавчої Державної ради Російської імперії та деяких аналогах створення антидемократичних блоків у парламентах республік пострадянського простору. **Мета статті** – дослідити причини і обставини виникнення “чорного блоку”, його сутність, складові частини, характер та програмні цілі діяльності. **Головне завдання дослідження** пов'язане з детальним аналізом слідчих матеріалів Надзвичайної слідчої комісії Тимчасового уряду Росії 1917 р., щоденників Миколи II і Б.Нікольського, спогадів П.Н.Милокова та інших джерел.

У відповідь на виникнення у липні 1915 р. у Державній думі та Державній раді “прогресивного бло-

ку” негайно було утворено об’єднання правих сил верхньої палати, яке отримало назву “чорного блоку”. Слід зазначити, що реформована у квітні 1906 р. Державна рада вже від свого запровадження носила переважно правий, промонархічний характер. Її особовий склад формувався з рівних частин призначуваних і обраних членів. Це були вищі сановні урядовці, князі, графи, барони, сенатори, статс-секретарі, повні генерали, адмірали, керівники православної церкви, крупні землевласники, комерсанти, промисловці [10, с. 186 – 187; 19]. Державна рада задумувалась її засновниками як система стримань та гальмувань поривань нижньої палати і, відповідно до цих задумів, відіграла до початку 1915 р. роль “законодавчої пробки” стосовно думських законопроектів [18, с. 30]. Отже, головним завданням правої за своїм характером Державної ради була боротьба проти антимонархічних намагань Державної думи. Проте в умовах революції ця боротьба велась не тільки в межах парламенту. Оскільки революція складала собою широкомасштабний рух мас, урядові, для самозахисту та самозбереження, знадобилися і “народ”, і контрреволюційні, промонархічні формування.

Державні радники брали помітну участь у створенні таких проурядових організацій: “Російських зборів”, “Російської монархічної партії”, “Союзу російського народу” та “Ради об’єданого дворянства”. До “Російських зборів” входили відомі бюрократи і сановники, які і створили цю літературно-музичну організацію ще у 1900 р. Після видання маніфесту 17 жовтня 1905 р. вона набула політичного характеру. У її програмі підкреслювалось, що самодержавство не скасовано маніфестом та що Дума не покликана змінювати Основні державні закони [11, с. 359]. За свідченням одного з засновників “зборів” професора права Б.Нікольського, до їх виникнення та функціонування були причетними 37 державних радників, у тому числі міністри і навіть прем’єр-міністри [1]. У створенні у 1905 р. “Російської монархічної партії” також брали участь державні радники А.Д.Самарін, А.А.Бобринський та інші, а почесним головою “Союзу російського народу” було обрано державного радника князя А.Н.Щербатова [11, с. 361, 385]. 22 травня 1906 р. відбувся перший з’їзд уповноважених дворянських громад, який утворив “Раду об’єданого дворянства”. Його готували члени “Російської монархічної партії”, серед яких були державні радники Д.П.Голіцин та А.Н.Щербатов [11, с. 388; 19, с. 187-190, 861-863]. З’їзд проходив в петербурзькому будинку міністра землеробства державного радника А.А.Стишинського, а головував на з’їзді державний радник А.А.Бобринський [11, с. 388; 19, с. 93-97, 686-689].

Усі ці створені за активною участю державних радників праві масові організації у своїх програмах вимагали збереження чи відновлення самодержавства, розпуску Думи, перетворення її на законодорадчу установу, яка формується монархом, зміни закону про вибори до Думи. Під їх тиском Микола розпустив перші дві Думи і змінив виборчий закон – 3 червня 1907 р., – чим фактично і закінчилась перша російська революція. Після цього 3-мільйонне чорносотенство дуже швидко “перетворилось на мізерну величину”. На їхнє місце висунулась інша класова сила, – підкреслював В.Левицький, – організація об’єданого дворянства в особі його з’їздів та його постійної Ради і більшості Державної ради” [11, с.468-469]. В Державній же раді вже в період діяльності другої Думи (20 лютого – 3 червня 1907 р.) дворянство консолідувалось як політична сила. В.Левицький констатував, що “уже під час діяльності у другій Думі консолідувалось і особливо його крайні праві елементи починають складатися як політична сила в Державній раді, де засідають відомі учасники дворянських з’їздів: Нарішкін, Бехтвен, Олсуф’єв, Нейдгардт та інші” [11, с. 430]. Однак найбільшого впливу на уряд праві сили Державної ради набули під час третьої Думи (1 листопада 1907 – 9 червня 1912 рр.) [11, с. 430]. Саме у ці роки права Державна рада і перетворилась на “законодавчу пробку” для законопроектів Думи” [18, с.30]. Така “пробка” панувала в Державній раді і протягом перших двох років діяльності четвертої Думи. Однак влітку 1915 р. в обох палатах виник “прогресивний блок”, який вимагав утворення “уряду довіри” і його опори на громадські організації з метою забезпечення перемоги у війні і попередження революційного вибуху [16]. “Тепер не існувало “пробки” проти думського законодавства, – констатував П.Н.Мілюков, – оскільки в Державній раді мала місце більшість блоку” [12, с. 226].

Зміна в характері Державної ради, як і Думи, викликала невдоволення правих депутатів палати нерішучістю дій уряду і занепокоєння останнього втратою підтримки з боку народного представництва. 25 лютого 1916 р. в агентурному донесенні поліції говорилось, що праві фракції Державної ради та Думи на своїх конспіративних засіданнях визнавали за необхідне замінити прем’єра та міністра внутрішніх справ крайніми правими [14, с. 332]. Про занепокоєння уряду втратою позицій у Державній раді говорилось у записках голів Ради міністрів Б.В.Штюрмера (від 7 червня 1916 р.) та А.Ф.Трепова (від 26 листопада 1916 р.). У першій підкреслювалось, що “прагнення та завдання так званого “прогресивного блоку” Державної думи знайшли собі досить відчутну підтримку серед багатьох досить впливових членів Державної ради, у тому числі і серед призначуваних членів Ради... Необхідно визнати, що у Раді має місце чимала група осіб зі складу призначуваних членів, яка... рішуче прилучається до “прогресивного блоку”. Ця група не тільки готова своїми голосами сприяти проходженню думських законопроектів у дусі “блоку”, але й посилено спонукає до того усіх, хто сумнівається і вагається” [3, с. 123-124]. У записці А.Ф.Трепова також наголошувалось на різкому падінні протягом 1915 – 1916 рр. чисельності правих депутатів Державної ради та що “права група навіть у поєднанні з найближчою до неї групою так званого правого центру не тільки не схильна цілковито стати на точку зору правої групи у сенсі єднання з урядом, але і підкреслювала безперечно негативне своє ставлення до уряду і об’єднаності дій з ним” [14, с. 363].

Виникнення “прогресивного блоку” в палатах народного представництва серйозно стурбувало не тільки уряд, але й усі праві сили, і перш за все державних радників, змусило їх відповідно реагувати на цю подію. “Маю сказати, – згадував П.Н.Мілюков, – що перші ж ознаки появи у Думі прогресивної більшості з такою програмою і такими цілями, – надзвичайно стурбувало правих! Ми ще не завершили наші переговори, як почули розмови, на протигагу прогресивному блоку, – про “чорний блок”, що вказували на Державну раду, як на місце осідання цього чорного блоку... Дехто з членів Думи уже увійшов у стосунки з цією групою Державної ради” [14, с.316]. Праві згадали досвід боротьби з революцією 1905 – 1907 рр. “Ко-

ли створювався цей блок, – продовжував свою думку П.Н.Милоков, – пролунали лементування, що правим необхідно об'єднатись, організуватись і повторити історію 1905 р. Пробудження “Ради об'єднаного дворянства” супроводжувалось розквітанням правих організацій, які, можна сказати, напіврозклались за цей час” [14, с.318]. Праві депутати обох палат проголосили “прогресивний блок” революційним, а його спільників – земський та міський союзи – відверто неблагонадійними і такими, що заслуговують неа переслідування [14, с. 319]. Між собою праві називали своє об'єднання “інформаційним бюро” правих і центристських фракцій Державної ради та Думи, що було утворене одним з лідерів “Ради об'єднаного дворянства” державним радником П.Н.Балашовим [17, с. 223]. Це бюро отримало назву “чорного блоку” тому, що в роки першої революції чорносотенна газета “Земщина” періодично друкувала великий чорний хрест, як заклик до масових виступів проти непокірної Думи [14, с. 300]. А.І.Гучков вважав, що “чорний блок” був значно ширшим за парламентське об'єднання “темних сил”. Слід мати на увазі “три гнізда цих реакційних сил, – підкреслював він, – по-перше придворні сфери, камарилья; по-друге, група бюрократів, які влаштувалися у вигляді правого крила у Державній раді, і, по-третє, так зване об'єднане дворянство” [5, с. 252]. П.Н. Милоков погоджувався з цим поглядом [14, с. 353].

З гучковсько-милюковського визначення складових частин “чорного блоку”, по-перше, та з порушеної у статті проблеми дослідження логічно випливає питання: яку роль відігравали державні радники у діяльності кожної окремої частини і якою була сполучна роль у їхній загальній діяльності? Чи існували між цими частинами взаємозв'язок та взаємовплив? “Двір”, на наш погляд, необхідно поділити на дві частини: 1) офіційну – імператор зі своїми посадовими особами та 2) неофіційну (“темні безвідповідальні сили”) – імператриця Олександра Феодорівна, А.А.Вирубова, Г.Є.Распутін та їхній гурток. До останнього входили його висуванці державні радники прем'єр-міністри І.І.Горемікін та Н.Д.Голіцин, міністр внутрішніх справ А.Д.Протопопов, землеробства А.Н.Наумов, Голова Державної ради І.Г.Щегловитов. Це був безпосередній зв'язок найвпливовіших за посадами державних радників з “безвідповідальними темними силами”. Поряд з цим распутінський гурток мав і опосередковані зв'язки з державними радниками, з числа яких традиційно призначались міністри “у більшості випадків... за вказівками Распутіна” [17, с. 196]. Так, з кінця 1915 до кінця 1916 рр. цим гуртком було призначено і звільнено міністрів внутрішніх справ державних радників А.Н.Щербатова, А.А.Макарова, А.А.Хвостова, А.Д.Протопопова, військового А.А.Поліванова, землеробства А.В.Кривошеїна, А.А.Бобринського, А.А.Рітгіха [17, с. 196].

Зв'язок Миколи II з державними радниками був ще тіснішим. Державними радниками були міністр “Двору” В.Б.Фредерікс та управляючий царською канцелярією батько А.А.Вирубової А.С.Танєєв. Лише державних радників Микола II призначав на посаду міністрів Він відкрито надавав переваги державним радникам перед депутатами Думи. Так, під час святкової церемонії з нагоди 300-річчя династії Романових у Казанському соборі в перших рядах стояли державні радники, у другому – сенатори і лише у третьому – депутати Думи [17, с. 66]. У своєму щоденнику, в записках від 20 грудня 1916 до 1 березня 1917 рр., імператор 66 разів згадав 20 державних радників, не рахуючи його брата Михайла, які були у нього на прийомі, і жодного депутата Думи [2]. Микола II після запровадження у 1906 р. двопалатного представництва постійно плевав надію у слушний час перетворити Думу та Раду з законодавчих на законодавчі [14, с. 359]. У 1913 – 1914 рр. влада готувалася здійснити переворот з метою втілення цієї ідеї в життя [14, с. 359]. Початок війни відклав це питання, але утворення “прогресивного блоку” ще більше його загострило. Проте його вирішенню перешкоджало послаблення позицій правих сил в палатах. Постає проблема їх зміцнення, перш за все у Державній раді. 23 грудня 1916 р. Микола II запропонував І.Г.Щегловитову посаду Голови Державної ради з конкретним завданням якомога більше підсилити праву групу верхньої палати. І.Г.Щегловитов отримав і “список осіб, яких було намічено усунути” з Ради [9, с.426]. 1 січня 1917 р. указом імператора праву фракцію Державної ради було збільшено на 15 радників, що, разом з націоналістами, “давало перевагу правому крилу”. Внаслідок цього знову, як і до виникнення “прогресивного блоку”, “права група була впливовою у Державній раді і в Царському селі, куди її представників запрошували до цариці” [15, с. 26].

Учасники другого “гнізда” – правого крила Державної ради - теж мали зв'язки з “Двором”, об'єднаним дворянством та іншими правими формуваннями. Після виникнення “чорного блоку” праві державні радники, за участю правих сенаторів та депутатів Думи, під час сесій палат засідали у Маріїнському палаці. На цих засіданнях опрацьовувалась програма перетворення палат народного представництва з законодавчих на законодавчі і було намічено, “кого саме потрібно усунути зі складу Державної ради, щоб мати можливість поповнити склад групи” [9, с. 428]. За межами парламенту і в міжсесійні часи “чорний блок” вирішував програмні та інші питання у гуртку А.А.Римського-Корсакова та у політичному салоні Б.В.Штюрмера. Перший існував зі своєю програмою з 1907 р. Остання передбачала ліквідацію Думи або перетворення її на законодорадчу установу [8, с. 199]. Цю програму гурток неодноразово надсилав усім міністрам, хоча вона передбачала здійснення державного перевороту [9, с.435, 437]. Восени 1916 р. гурток надіслав оновлену програму Миколі II. Вона передбачала нагальний розпуск Думи з попередженням про докорінну зміну її статусу у майбутньому. Державна рада мала залишатись до перегляду Основних державних законів про її статус. Але усі ухвалені нею законопроекти мали надходити на затвердження монархом з думкою більшості і меншості, з чого він обирав прийнятну для нього думку. Передбачались заходи з очищення Ради від членів “прогресивного блоку”, забезпечення гарнізонів столиць та великих міст кулеметами і артилерією, надання губернаторам надзвичайних повноважень, закриття опозиційних та підсилення правих видань [4, с. 246–247]. 15 січня 1917 р. гурток А.А.Римського-Корсакова знову надіслав Миколі II записку зі своєю програмою здійснення державного перевороту шляхом спирання на праві сили Державної ради та зміни Основних державних законів [8, с. 283].

Політичний салон державного радника Б.В. Штюрмера існував від початку війни 1914 р. Після виникнення “прогресивного блоку” склад салону поширився. Тепер сюди збиралися щотижня та у святкові дні праві державні радники, сенатори, депутати Думи, владики, губернатори, предводителі дворянства [13, с. 382–383]. Вони програмували роботу різних міністерств, опрацьовували рекомендації, передавали їх

прем'єрові І.Л. Горемікіну та відповідним міністрам, міністру “двору” В.Б. Фредеріксу, готували списки кандидатів у члени Державної ради для підсилення її правого крила, матеріали для з'їздів “об'єднаного дворянства” та дій інших монархічних організацій, вмотивовували необхідність фінансування правої преси. Позиція салону Б.В.Штюрмера знайшла відображення у низці урядових заходів [13, с. 386].

Гурток А.А. Римського-Корсакова та політичний салон Б.В.Штюрмера здійснювали рішучий вплив на “об'єднане дворянство” та інші монархічні організації [13, с. 277]. У листопаді 1915 р. відбувся з'їзд “Союзу російського народу”, на якому головував колишній міністр юстиції, керівник правої фракції Державної ради І.Л.Щегловитов. У своєму виступі він назвав маніфест 17 жовтня 1905 р. “втраченою грамотою” і закликав делегатів боротися за перетворення Думи на законодорадчу установу [14, с.319]. “Кінець цього року, - згадував П.Н.Мілюков, - можна охарактеризувати... зростаючим натиском збуджених чорносотенних організацій у союзі з чорним блоком Державної ради” [14, с. 320]. Вплив правих державних радників та їхнього “чорного блоку” на чорносотенно-монархічні формування здійснювався і протягом 1916 – на початку 1917 рр. “Рада об'єднаного дворянства”, лідери “Вітчизняного патріотичного союзу”, “Союзу російського народу” у численних записках уряду та цареві вимагали змінити Основні державні закони, перетворити Думу та Раду на законодорадчі установи, відновити абсолютизм [8, с. 277–279; 6, с. 177, 199]. Такій активізації правих формувань сприяло і фінансування урядом їхньої преси, для чого у поліції існував так званий “рептильний фонд”. З нього чорносотенні видання отримали у 1914 р. 948 000 руб., у 1915 – 1. 068. 724 руб і в 1916 – 1. 620. 286 руб. [7, с.62].

Таким чином, викладений матеріал дозволяє дійти наступних **висновків**. Державні радники стояли біля витоків правого, чорносотенно-монархічного руху в Росії на початку ХХ ст. Саме державні радники відіграли вирішальну роль у створенні чорносотенно-монархічних формувань у процесі революції 1905 – 1907 рр., у керівництві ними та ідейно-теоретичному спрямуванні їхньої діяльності. Головним програмним гаслом створених під егідою державних радників правих формувань було збереження, а потім і відновлення абсолютизму, перетворення законодавчих палат народного представництва на законодорадчі. Державна рада, від свого запровадження у 1906 р., задумувалась законодавцями як права промонархічна установа з головним завданням виконувати роль системи стримань та гальмування антимонархічних поривань нижньої палати. Відповідно до цих задумів, Державна рада до початку 1915 р. відіграла роль “законодавчої пробки” думських законопроектів.

Після виникнення у 1915 р. між депутатами Державної думи та Ради “прогресивного блоку” праві державні радники, використовуючи минулий досвід боротьби за збереження чи відновлення абсолютизму, негайно утворили власне об'єднання під назвою “чорного блоку”. Його головною програмною метою була боротьба проти прогресивної більшості в палатах народного представництва з метою перетворення останніх з законодавчих на законодорадчі. “Чорний блок” виходив далеко за межі парламентських стін. До його складу входили три основні складові частини: царський “Двір” з його распутінським гуртком, права фракція Державної ради з гуртком А.А.Римського-Корсакова і політичним салоном Б.В.Штюрмера, праві чорносотенно-монархічні організації на чолі з об'єднаним дворянством. Ідейно-політичне спрямування усіх вказаних складових частин “чорного блоку” і керівництво ними здійснювали саме державні радники. Вони відігравали керівну і організаційну роль як у діяльності окремих складових частин “чорного блоку”, забезпечуючи між ними взаємозв'язок та взаємовплив, так і у їх сполучній діяльності.

Джерела та література

1. Дневник Бориса Никольского // Красный архив. – Т. 67 М.: Соцэжгиз, 1934. – С. 55 – 97.
2. Дневник Николая Романова // Красный архив. – Т. 20. – М.: Госиздат, 1927. – С. 123 – 152.
3. Докладная записка Председателя Совета Министров Штюрмера. 7 июня 1916 г. // Монархия перед крушением 1914 – 1917. Бумаги Николая 11 и другие документы. – М.-Л.: Госиздат, 1927. – 311 с.
4. Допрос С.П. Белецкого. 21 июня 1917 г. // Падение царского режима. – Т. 5. – М.-Л.: Госиздат, 1926. – С. 245 – 266.
5. Допрос А.И. Гучкова. 2 августа 1917 г. // Падение царского режима. – Т. 6. – М.-Л.: Госиздат, 1926. – С. 248 – 294.
6. Допрос Н.Е. Маркова. 24 июля 1917 г. // Там же. – С. 175 – 205.
7. Допрос Н.В. Плеве. 14 июля 1917 г. // Там же. – С. 49 – 72.
8. Допрос А.Д. Протопопова. 21 апреля 1917 г. // Падение царского режима. – Т. 2. – Л.-М.: Госиздат, 1925. – С. 273 – 319.
9. Допрос И.Г. Щегловитова. 24 апреля 1917 г. // Там же. – С. 337 – 398. – 26 апреля 1917 г. – С. 399 – 439.
10. Зінченко Е.В. Состав и структура Государственного совета России (1906 – 1916 гг. // Проблемы законности. Республиканський міжвідомчий науковий збірник. – Вип. 48. – Харків, 2001. – С. 184 – 190.
11. Левицкий В. Правые партии. // Общественное движение в России в начале XX-го века. – Т. 3. – Спб.: Общественная польза, 1914. – С. 347 – 469.
12. Милуков П.Н. Воспоминания. – Т. 2. – М.: Современник, 1990. – 446 с.
13. Показания С.П. Белецкого. 17 мая – 20 июля 1917 г. // Падение царского режима. – Т. 4. – М. – Л.: Госиздат, 1926. – С. 119 – 533.
14. Показания П.Н. Милукова. 4 – 7 августа 1917 г. // Падение царского режима. – Т. 6. – С. 295 – 319, 320 – 372.
15. Показания А.Д.Протопопова 20 апреля – 18 сентября 1917 г. // Падение царского режима. – Т. 4. – С. 3 – 115.
16. Программа блока. Записки заседаний президиума прогрессивного блока // Красный архив. – Т. 50 51.– М.-Л.: Партиздат, 1932. – С. 133 – 136.
17. Родзянко М.В. Крушение империи. – Харьков: Интербук, 1990. – 263 с.

18. Третья Государственная дума. Материалы для оценки ее деятельности. – Спб. : Труд, 1912. – 425 с.
Шилов Д.Н. Государственные деятели Российской империи 1802 – 1917. Биобиблиографический справочник. – Спб.: Дмитрий Буланин, 2002. – 936 с.

Змерзлий Б.В.

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ЧАСОПИСІВ «Oquv isleri» ТА «Ileri»

З розпадом СРСР і крахом його ідеологічної системи, коли історія деяких народів практично не досліджувалася, або висвітлювалася в вигідному політичній кон'єктурі світлі, розпочався новий період в вітчизняній історичній науці в справі різнобічного об'єктивного вивчення історичної спадщини кримськотатарського народу. Як відомо, проблеми зародження і розвитку кримськотатарської періодичної преси на межі XIX – XX сторіч були досліджені й освітлені доктором історичних наук, професором В.Ю.Ганкевичем [12]. В той же час, розвиток національної публіцистики кримських татар у 1920–1930 роки, ще й досі є фактично невивченою проблемою, а ґрунтовні наукові дослідження по цій темі майже відсутні, не дивлячись на великий масив джерел, що в більшій своїй частині знаходиться на збереженні в Державному архіві автономної республіки Крим. Однією з небагатьох сучасних робіт, в якій автор намагається ґрунтовно, на основі раніше не опублікованих документів та матеріалів розкрити проблеми національної кримськотатарської публіцистики у 1920–1930-х рр., є розвідка І.А.Керімова «Крымскотатарская периодическая печать довоенного времени» [9]. Не дивлячись на очевидну наукову значущість цієї праці, потрібно також зауважити, що вона лише трішки відкрила завієсу невідомого у цій складній проблемі та позначила подальші напрямки її вивчення та розгляду.

Отже, з огляду на вище зазначене, метою цієї наукової розвідки є дослідження основних етапів становлення та розвитку часописів «Oquv isleri» та «Ileri».

Звертаючись до проблеми видання часописів кримськотатарською мовою в Кримській АРСР, необхідно звернути увагу на деякі аспекти цієї проблеми. Як сьогодні загальновідомо, спроби видання журналів кримськотатарською мовою в дореволюційному Криму здійсненні І.Гаспринським, були не досить вдалими. Проте, як і в питанні розвитку національної газетної справи, за роки існування Кримської АРСР відбувся бурхливий розвиток цього напрямку періодики. Так, у різні роки виходили друком: «Ilk adim» (Перший крок), «Yani Çolpun» (Нова Венера) виходив з 1923 р., «Asriy müsülmaliq» (Сучасне мусульманство) – с 1924 р., «Oquv isleri» (Проблеми просвіти) – з 1925 р., «Ileri» (Вперед) – з 1926 р., сатирично-гумористичний часопис «Tınavıç» (Габлі), «Koz aydın» з 1927 р. під редакцією А.С.Айвазова, «Yaş leninciler» (Юні лєнінці), «Proletar madeniyeti» (Пролетарська культура), «Bölşevik yolu» (Більшовицький шлях), «Qadinlig sotsializm yolunda» (Жінка на шляху до соціалізму), «Qirimnin yaş udarnikleri» (Молоді ударники), «Kommunist terbiyesi» (Комуністичне виховання) – політичний, науковий, педагогічний та методичний часопис, що виходив один раз у місяць, «Edebiyat ve kultura» (Література і культура) з 1936 р., «Sovet debiyati» (Радянська література) з 1940 р. [9, с.7].

На жаль, обмежений об'єм наукової статі, не дозволяє детально та послідовно розглянути історію виникнення та розвитку всіх вище перерахованих видань. В зв'язку з цим, пропонується до розгляду лише найбільш важливі з них, а саме – «Oquv isleri» та «Ileri».

З остаточно встановленням радянської влади на півострові і початком бурхливого розвитку народної освіти кримських татар, створення спеціального педагогічного часопису, який би виходив кримськотатарською мовою, стало нагальною потребою для всієї національної педагогіки. Такий крок допоміг би не тільки консолідації національних педагогічних сил, але й, крім того, сторінки такого видання могли би стати місцем для збагачення та обміну педагогічними здобутками, відпрацювання та втілення у життя нових методик, і, нарешті, оперативного ознайомлення місцевого вчителства з рішеннями Наркомпросу.

Зважаючи на всі ці фактори, вже з жовтня 1921 р. в Сімферополі видавалося кримськотатарською мовою 2 часописи. Один з них – «Бильги» («Знання») – орган Татуправління Кримської нарпросвіти, він висвітлював культурно-просвітницьку роботу серед татарського населення. Інший журнал (наукового характеру) видавався кримськотатарською мовою Східним відділом факультету суспільних наук Кримського університету. Проте, важкі роки голоду та економічної розрухи не дозволили затвердитися цьому корисному починанню.

З початком стабілізації економічного життя Криму, керівники Наркомпросу повернулися до цього питання, до того ж, НКП вже розпочав випускати педагогічний часопис російською мовою «Педагогическая жизнь Крыма». 6 квітня 1925 р. на засіданні Колегії Наркомпросу був заслуханий проект положення про часопис кримськотатарською мовою. З початку його назва планувалась як «Вопросы образования», проте видаватися він став під назвою «Oquv isleri» (Проблеми просвіти). Редактором часопису було призначено Народного комісара просвіти Кримської АРСР У.В.Баліча [1, с.127]. «Oquv isleri» був щомісячним суспільно-політичним та педагогічним часописом. Виходив у якості органу Кримського НКП.

Мабуть, одним із головних письменників часопису був А.С.Айвазов. Його чисельні та великі статті присвячені, здебільшого, проблемам мови та орфографії. Проте, потрібно відзначити і інші його праці, такі як «Обиженные поэты» (№ 4, 5 за 1928 р.), «Октябрьская революция и возрождение крымскотатарской литературы» (№1 за 1927 р.). Вони, як вважають деякі сучасні дослідники, розширили кордони національної літературознавчої науки [9, с.7].

Сам редактор часопису, так писав про «Oquv isleri»: «Особливо цінним та необхідним є татарський педагогічний часопис “Оку Ишлери” (Проблеми просвіти). Ілюстрацією цього є те, що 70 прим. (річних) цього часопису виписано Туркестанським Наркомпросом (до розділення на автономні республіки) для всіх органів народної освіти, всіх учбових педагогічних закладів та педагогічних курсів республіки. Цей суспільствознавчий та педагогічний часопис задовільно виконую цю роботу, тому що попит на нього у Криму та інших національних республіках зростає. В цей період майже повної відсутності методичної та учбової літератури “Оку Ишлери” низкою статей по основним питанням трудової школи знайомить татар-